

Mojžiš – Boží priateľ

Priateľstvo človeka s Bohom ako vrchol duchovného rozvoja (Gregor z Nyssy, *Život Mojžiša* II,319–321)

Helena Panczová

1. ÚVOD: GREGOROVA PREDSTAVA ĽUDSKEJ DOKONALOSTI

V diele *Život Mojžiša*¹ Gregor z Nyssy podáva výklad udalostí exodového cyklu a na tomto základe predostiera svoju náuku o duchovnom rozvoji človeka. Hlavný hrdina, Mojžiš, je vzor cesty k dokonalosti. V niekoľkých predchádzajúcich štúdiách sme sa pokúsili ukázať, že Gregorovo chápanie ľudskej dokonalosti vychádza z náuky o obnovení Božieho obrazu, o ktorý človek prišiel pri prvom páde. Tento proces, ktorý umožnilo Božie vtelenie,² sa deje postupne a na mnohých úrovniach – duševnej, duchovnej aj telesnej. Väčšina Gregorovho výkladu v *Živote Mojžiša* sa venuje témam, ktoré sa týkajú duševného³ rozvoja – racionalite,⁴ slobode⁵ a ovládaniu vášní.⁶

K telesnému aspektu obnoveného Božieho obrazu v človeku sa Gregor dostáva v závere diela, keď opisuje Mojžišovú smrť. Mojžiš svojím celoživotným úsilím a podriadenosťou Božiemu vedeniu v sebe obnovil

¹ Používame členenie na kapitoly podľa vydania GRÉGOIRE DE NYSSE, *La vie de Moïse*, SC 1 bis, Paris: Cerf, 2000. To preberá aj slovenské vydanie tohto diela Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša alebo O ceste k dokonalosti v cnosti*, Bratislava: Dobrá kniha, 2012 (úvod, preklad, poznámky a indexy Helena Panczová). Tento spis ako aj iné diela starovekej literatúry, ktoré sú dostupné v slovenskom preklade, budeme ďalej citovať pod ich slovenskými názvami na rozdiel od ostatných, ktoré citujeme po latinsky.

² Porov. Helena PANCZOVÁ, „Božie Vtelenie a obnovenie Božieho obrazu v človeku (Gregor z Nyssy: *Život Mojžiša*)“, *Studia theologica* 18, č. 3 (2016): 23–35.

³ Majú, samozrejme, dosah aj na duchovnú stránku človeka.

⁴ Porov. Helena PANCZOVÁ, „Racionalita ako základ duchovného rozvoja: Analýza alegorickej exegézy v *Živote Mojžiša* II,1–18 od Gregora z Nyssy“, *Studia theologica* 18, č. 1 (2016): 21–32.

⁵ Porov. Helena PANCZOVÁ, „Oslobodenie Izraela z Egypta: výklad Ex 3–14 v diele Gregora Nysského *Život Mojžiša* (II,19–129)“, *Studia theologica* 16, č. 2 (2014): 91–102.

⁶ Porov. Helena PANCZOVÁ, „Putovanie Izraela a obnovenie Božieho obrazu v človeku: Analýza alegorickej exegézy v *Živote Mojžiša* II,256–304 od Gregora z Nyssy“, *Studia theologica* 19, č. 3 (2017): 195–212.

Boží obraz a na konci života reprezentoval tú najvyššiu úroveň dokonalosti. Tá sa prejavila aj v paradoxných okolnostiach jeho smrti, keď „sa jeho oči nezatemnili a jeho tvár sa neporušila“ a „nikto sa nedozvedel o jeho hrobe“.⁷ Nad Božím obrazom už nemala moc ani telesná porušiteľnosť, ktorá je následkom hriechu, ba ani smrť, ako ju poznáme.

Duchovný aspekt, pod ktorým tu rozumieme predovšetkým vzťah človeka k Bohu, Gregor dôkladne rozoberal v centrálnej pasáži *Života Mojžiša*,⁸ kde na pozadí biblickej epizódy o zjavení Božej slávy Mojžišovi⁹ vložil svoju myšlienku o epektáze, čiže o neustálom postupe v poznávaní Boha. To v jeho chápaní predstavuje vrchol dokonalosti v cnosti: ľudský neustály postup je obrazom Božej nekonečnosti.¹⁰

V samom závere Gregorovej rozpravy sa nachádza pozoruhodná charakteristika Mojžišovej dokonalosti – priateľstvo s Bohom. To bol Mojžišov *modus operandi* a to je aj vzor pre kresťana:

Toto teda, čo ti predkladáme, ó, bohumilý Kaisarios, je naša krátka rozprava o tom, čo je dokonalý život v súlade s cnosťou. Načrtol som ti život veľkého Mojžiša ako vzor istej podoby krásy, aby každý z nás mohol tento obraz krásy, ktorý nám bol predstavený, prekresliť na seba tým, že bude napodobňovať jeho spôsob správania. A kto by mohol byť pre nás dôveryhodnejším svedkom toho, že Mojžiš dosiahol najvyššiu možnú dokonalosť, ako Boží hlas, ktorý mu povedal: „Poznám ťa lepšie ako všetkých ostatných“?¹¹ Alebo to, že sám Boh ho nazýval svojim priateľom?¹² Alebo to, že radšej chcel zahynúť spolu s ľudom, ak by sa Boh láskavo nezľutoval nad tými, ktorí sa previnili,¹³ a nezastavil svoj hnev planúci proti Izraelitom? A Boh zmenil svoj rozsudok,¹⁴ aby nezarmútil priateľa. Všetky tieto veci sú zrejším svedectvom a dôkazom, že Mojžiš svojím životom vystúpil na najvyšší vrchol dokonalosti.¹⁵

Myšlienka je to hlboká a pekná, ale – aspoň na prvý pohľad – nijako nesúvisí s predchádzajúcim Gregorovým výkladom. Ba čo viac, priateľstvo človeka s Bohom vôbec nie je samozrejmá predstava ani z hľadiska Biblie, ani z hľadiska gréckej filozofickej tradície. Na nasledujúcich stranách sa

⁷ Porov. Dt 34,5–8 (LXX); Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,314.

⁸ Porov. Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,219–255.

⁹ Porov. Ex 33,18–23.

¹⁰ Porov. PANCZOVÁ, „Božie Vtelenie a obnovenie Božieho obrazu v človeku,“ s. 33–34.

¹¹ Porov. Ex 33,12.17 (LXX).

¹² Porov. Ex 33,11 (LXX).

¹³ Porov. Ex 32,32.

¹⁴ Porov. Ex 33,12–17.

¹⁵ Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,319.

teda najprv pozrieme na tieto dve východiská a potom sa sústredíme na Gregorovu verziu priateľstva s Bohom a jej miesto v systéme jeho učenia.

2. BIBLIA A GRÉCKA TRADÍCIA

Mojžišova kvalifikácia na Božieho priateľa sa odvodzuje z epizódy o teofánii na Sinaji a súvisiacich udalostiach. Septuaginta tu – na rozdiel od hebrejského textu – používa výraz *ὁ φίλος priateľ*, čoho sa držia helenistickí židovskí aj kresťanskí autori. V pozadí tohto interpretačného posunu je pravdepodobne helenistická diskusia o možnostiach priateľstva.

2.1 Biblické východisko

Keď sa po teofánii na Sinaji Mojžiš vrátil k ľudu s tabuľami zákona, našiel ho vo víre modloslužby zlatému teľaťu. Pán sa vtedy odvrátil od ľudu. Mojžiš vzal stánok zjavenia, postavil ho mimo tábora a tam sa stretával s Pánom. Keď ľudia videli oblačný stĺp, padali na zem. „Pán sa však rozprával s Mojžišom tvárou v tvár, ako keď sa niekto rozpráva so svojím priateľom.“¹⁶ Mojžiš orodoval za ľud a Pán sa dal uprosiť.¹⁷

Hebrejský text, ktorý je východiskom gréckeho prekladu, doslova uvádza, že Boh s Mojžišom hovoril, „ako keď sa muž/niekoľko rozpráva so svojím druhom“. Vyjadrenie, ktoré sa tu nachádza,¹⁸ nie je nijako zvláštne – je to jeden zo štandardných hebrejských prostriedkov na vyjadrenie reciprocity.¹⁹ V kontexte hovorenia – *hovorili si navzájom, rozprávali sa jeden s druhým* – sa tieto výrazy v hebrejskej Biblii vyskytujú 23-krát.²⁰ Na ich preklad tvorcovia LXX občas použili idiomatické grécke výrazy,²¹ ale častejšie ich interpretovali kalkovým prekladom hebrejskej konštrukcie:

¹⁶ Ex 33,11 (LXX).

¹⁷ Porov. Ex 33,12–17.

¹⁸ Kombinácia výrazov *וְאֵלֶּיךָ אִשְׁרָא* „muž/niekoľko/každý“ a *וְאֵלֶּיךָ* „druh, blízky“.

¹⁹ Otakar KLÍMA – Stanislav SEGERT, *Mluvnice hebrejštiny a aramejštiny*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, § 34.4. Iné synonymné vyjadrenie používa ako druhý člen výraz *וְאֵלֶּיךָ* *brat*.

²⁰ 15-krát *וְאֵלֶּיךָ אִשְׁרָא* + 8-krát *וְאֵלֶּיךָ אִשְׁרָא*.

²¹ Recipročné zámená a kombináciu zámenných adjektív: *πρὸς ἀλλήλους* (Gn 42,28 πᾶς), *ἑτερος πρὸς τὸν ἑτερον* (Iz 13,8 ἑ), *ἑτερος τῷ ἑτέρῳ* (Ex 16,15; Nm 14,4 πᾶς).

*muž/niekoľo*²² sa rozpráva so svojím bratom/druhom.²³ Len jeden jedinýkrát použili na preklad druhého člena výraz *ó φίλος priateľ*, a to práve v našej pasáži: τις ... πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον.

Prekladateľ Exodu teda urobil drobný interpretačný posun. Jeho prekladateľská voľba je pozoruhodná nielen v kontexte vyjadrovania reciprocity, ale aj samotným substantívom *ó φίλος*, ktoré je v Biblii zriedkavé. Prečo zvolil tento ekvivalent? Nie je to ani presný preklad, ani tradičný hebrejizmus a významovo je to na prvý pohľad otázne. Nahliadnutie do helenistickej diskusie o priateľstve ukáže, o čo sa táto interpretačná voľba mohla opierať.

2.2 Priateľstvo podľa Grékov

Grécky *priateľ* (*ó φίλος*) je substantivizovaná forma adjektíva *φίλος milý, drahý* a patrí do sémantického poľa lásky (*φιλία láska, priateľstvo, φιλεῖν milovať*). Aristoteles, ktorý ako prvý dôkladne teoreticky spracoval tému priateľstva,²⁴ to bližšie definuje. Priateľstvo je láska, ktorá je vzájomná a ktorá je medzi rovnocennými partnermi. Vzniká na základe rešpektu voči charakteru a upevňuje sa časom, ktorí priatelia trávajú spolu prácou a prekonávaním ťažkostí. Priatelia si navzájom pomáhajú. Priateľská pomoc však nemá charakter dobrodenia, ktoré sa preukazuje inému človeku. Podľa tradície je totiž priateľ naše „druhé ja“. Medzi priateľmi vládne jednota.²⁵

Aristoteles veľmi zdôrazňoval rovnosť ako dôležitú charakteristickú črtu priateľstva. To vylučovalo účastníkov, kde bol rozdiel veku, pohlavia a spoločenského stavu. Za úplne nemožné pokladal priateľstvo me-

²² Prvý člen (ψῆ) prekladatelia interpretovali ako ἀνὴρ *muž*, ἄνθρωπος *človek*, τις *niekoľo* alebo ἕκαστος *každý*.

²³ Druhý člen (πῆ) prekladali konzistentne ako ἀδελφός *brat*, ale tento výraz nachádzame v jednom prípade aj ako preklad πῆ (Gn 43,33). Ak je druhým členom πῆ, prekladatelia vo väčšine prípadov volili interpretáciu výrazom *ó πλησίον „druh, blízky“* (12 z 15 prípadov: Gn 11,3; Ex 22,6,9; Sdc 6,29; 10,18; 1 Sam 10,11; 2 Krľ 7,3,9; Jer 22,8; 26,16 [MT 46,16]; 43,16 [MT 36,16]; Jon 1,7).

²⁴ ARISTOTELES, *Etika Nikomachova* 8 – 9, *Etika Eudémova* 7,1–12, *Magna Moralia* 2,11–15. O láske v širokom zmysle porov. ARISTOTELES, *Rétorika* 2,4 1380b35–1381b35.

²⁵ Porov. David KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 67–71.

dzi bohmi a ľuďmi, kde je priepasť ešte väčšia.²⁶ V helenistickej literatúre však nachádzame zopár drobných textových dokladov, ktoré reflektujú myšlienkový prúd, podľa ktorého priateľstvo medzi bohmi a ľuďmi nie je nemožné. Nerovnosť – medzi spoločenskými vrstvami aj medzi božstvom a človekom – sa totiž do istej miery dá odstrániť.

V klasickej mestskej demokracii, kde si boli všetci občania rovní, nebolo veľa podnetov na pochybnosti o Aristotelovej téze o nevyhnutnosti rovnosti v priateľstve. V helenistickom období sa však spoločenské podmienky zmenili – diadochovské monarchie mali výraznejšiu stratifikáciu obyvateľstva. V tomto kontexte sa začalo o priateľstve uvažovať aj v prípade nerovnakého spoločenského postavenia priateľov.²⁷ Je spoločenská nerovnosť naozaj prekážkou priateľstva? Aké šance v tomto ohľade má kráľ, osamotená postava na vrchole pyramídy?

V priestore okolo poprednej osobnosti sa vždy objavujú podliezaví lichotníci, ktorí predstierajú priateľstvo. Ide to ľahko, lebo priateľ aj lichotník majú spoločné to, že sa v ich prítomnosti cítíme príjemne. Lichotníkovi však v skutočnosti ide len o vlastný prospech, preto nemá problém „priateľovi“ klamať, čo môže mať devastujúce následky.²⁸ Vládca sa teda musí chrániť takýchto „priateľov“.

Skutočný priateľ vládca sa nájde zriedka, ale predsa existuje. Charakterizuje ho schopnosť povedať pravdu, aj keď je nepríjemná – kráľov pria-

²⁶ ARISTOTELES, *Etika Nikomachova* 8,7 1158b33–36. Erik Peterson sa vo svojej vplyvnej štúdií pokúsil dokázať, že v otázke priateľstva ľuďí a bohov Aristoteles prezentoval iba jeden názorový prúd – v gréckom svete údajne existovala solídna tradícia o priateľstve ľuďí s bohmi. Petersonova dôkladná analýza má však jednu zásadnú chybu. David Konstan viackrát poukázal, že je veľmi dôležité rozlišovať medzi výrazom φίλος použitým adjektívne s väzbou s datívom – milý niekomu – a tým istým výrazom použitým substantívne (s členom) s väzbou s genitívom – priateľ niekoho. Väčšina Petersonových gréckych „dokladov“ priateľstva medzi bohom a človekom patrí do prvej skupiny. A človek milý bohu ešte nie je boží priateľ. Porov. Erik PETERSON, „Der Gottesfreund: Beiträge zur Geschichte eines religiösen Terminus,“ *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 42 (1923): 161–202; David KONSTAN, „Problems in the History of Christian Friendship,“ *Journal of Early Christian Studies* 4, č. 1 (1996): 87–119 [o tomto 91–97]; reprint: *Christianity and Society: The Social World of Early Christianity*, ed. Everett Fergusson, New York – London: Garland Publishing Inc., 1999, s. 357–383 [o tomto 361–367]; KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 167–170.

²⁷ Porov. KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 93–96.

²⁸ Porov. napr. PLÚTARCHOS, *Quomodo adulator ab amico internoscatur* (*Moralia* 48d–74e). Rôzne aspekty tohto problému porov. *Friendship, Flattery, and Frankness of Speech: Studies on Friendship in the New Testament World*, ed. John T. Fitzgerald, Leiden – New York – Köln: E. J. Brill, 1996.

teľ je schopný kráľovi protirečiť a (taktne) ho kritizovať. Táto vlastnosť kráľovho priateľa sa nazýva παρρησία úprimnosť, *otvorenosť*.²⁹

2.3 Helenistický judaizmus – priateľstvo patriarchov s Bohom

U Filóna Alexandrijského v diele *Kto je dedičom Božích vecí* nachádzame niekoľko zmienok o priateľstve patriarchov Abraháma a Mojžiša s Bohom, ktoré autor načrtáva podobným spôsobom ako profánni autori priateľstvo s vládcom.

Oboch týchto mužov charakterizuje schopnosť otvorene hovoriť s Bohom, protirečiť mu a presviedčať ho. V prípade Abraháma ide o známu živú diskusiu s Bohom v snahe zmeniť jeho úmysel a zachrániť Sodomu.³⁰ Hoci LXX o tomto patriarchovi nehovorí explicitne, že bol „Boží priateľ“, ³¹ neskoršia helenistická tradícia už áno.³²

V prípade Mojžiša³³ sa jeho explicitné označenia za Božieho priateľa³⁴ nachádza práve v biblickej pasáži, ktorá tiež obsahuje dynamickú diskusiu (Ex 33). A aj v komentári k týmto udalostiam Filón používa pojem παρρησία. Pripomeňme stručne obsah pasáže:

Po škandále so zlatým teľaťom sa Pán nahneval a vyhlásil, že už nebude kráčať uprostred Izraela. Dá im anjela, ktorý ich ďalej povedie, ale on sám s nimi nepôjde, lebo by ich musel zabiť.³⁵ Mojžišovi sa však nepáčil tento zdrvivý ortieľ, a tak sa pustil s Pánom do diskusie. Veľmi nevyberal slová a použil podmienkové súvetie a zákaz: „Ak nepôjdeš s nami osobne, ani nás nevyvádzaj odtiaľto.“³⁶ A napodiv, táto odvážna stratégia fungovala. Pán zmenil svoje rozhodnutie.

²⁹ KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 21, 94–98, 103–104. Úprimnosť nebola nová charakteristika priateľstva (ARISTOTELES, *Etika Nikomachova* 9,9). Potreba diskutovať o nej sa však objavila až v kontexte priateľstva s vládcom, keď prestala byť samozrejmosťou.

³⁰ Porov. Gn 18,17.22–32.

³¹ Septuaginta o Abrahámovi hovorí „iba“ to, že ho Boh miloval (Iz 41,5; 2 Krn 20,7). Až v Novom zákone je explicitne označený ako „Boží priateľ“ (Jak 2,23).

³² Porov. FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, *Quis rerum divinarum heres sit* 21.

³³ Pokiaľ ide o Mojžišove dynamické rozhovory s Bohom, môžeme spomenúť aj epizódu s „Božím anjelom“ v horiacom kríku (Ex 3 – 4).

³⁴ Ex 33,11 (LXX).

³⁵ Porov. Ex 33,5.

³⁶ Ex 33,15.

Filón pokladá zmienku o priateľstve Mojžiša s Bohom práve v tomto kontexte za nanajvýš signifikantnú:

Otvorenosť (παρησία) je sestra priateľstva. Veď s kým sa má človek slobodne rozprávať, ak nie so svojím priateľom? Preto sa o Mojžišovi povedalo, že je priateľ, aby sa jeho reč nevysvetľovala ako bezočivosť.³⁷

Filón tu načrtol základný a skutočný problém úvah o priateľstve pri nerovnakom spoločenskom postavení. Ako zladať úprimnosť s úctou príslušiacou osobe vo vyššom postavení? Istú odpoveď nám azda môže dať úvaha nad tým, čo človeka vedie k úprimnému, otvorenému správaniu voči Bohu/vládcovi.

2.4 Sloboda – predpoklad priateľstva

Stoický filozof Epiktétos nám zanechal pozoruhodnú zmienku o tom, že základným predpokladom priateľstva človeka s bohom je ľudská sloboda. Tento bývalý otrok si vraj želal, aby mohol vystrieť svoj krk ako slobodný muž a hľadiť na nebo ako boží priateľ (φίλος τοῦ θεοῦ).³⁸ „Som slobodný a priateľ boha.“³⁹

Prechod od otroctva k slobode je aj veľká téma biblického rozprávania o Exode. Rozdiel medzi slobodou a otroctvom môžeme vidieť implicitne prítomný v odlišnom správaní dvoch hlavných hrdinov, Mojžiša a Izraela. Mojžiš vyrástol v slobode a jeho myseľ nikdy nebola zdeformovaná otroctvom. Na druhej strane Izrael (zatiaľ ešte) nepoznal slobodu – mal osobnú aj zdedenú skúsenosť len s otroctvom. Aj vo svojom novom vzťahu k Bohu osciluje medzi otrockou poslušnosťou a neposlušnosťou. Mojžiš je oproti nemu trochu „bezočivý“ – aj vo vzťahu k Bohu koná aktívne, prejavuje vlastnú iniciatívu a navrhuje vlastné riešenia problémov. To je *modus operandi* slobodného človeka.⁴⁰

³⁷ FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, *Quis rerum divinarum heres sit* 21.

³⁸ ARRIÁNOS, *Disc.* 2,17,29. Citované podľa KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 169.

³⁹ ARRIÁNOS, *Disc.* 4,3,9. Citované podľa KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 169.

⁴⁰ POROV, Jacqueline E. LAPSEY, „Friends with God? Moses and the Possibility of Covenantal Friendship,“ *Interpretation: A Journal of Bible and Theology* 58, č. 2 (2004): 117–129 [o tomto 127–128].

Napriek tomuto výkladovému potenciálu biblického textu helenistický judaizmus nerozvíja tému slobody ako predpokladu priateľstva s Bohom. Protiklad medzi Izraelom a Mojžišom, medzi otroctvom a slobodou, sa skôr objavuje v úvahách o službe: Izrael bol „služobník“ čiže otrok v Egypte, ale Mojžiš je Pánov „služobník“.⁴¹ Hoci grécky text používa rovnaký výraz (οἰκέτης) na oba vzťahy, je medzi nimi veľký rozdiel. Pre Filóna je služba Bohu protikladom otroctva – je to nielen najvyšší stupeň ľudskej slobody, ale priam kráľovská dôstojnosť.⁴² No aj keď Mojžiš, slobodný Boží služobník, je zároveň aj Boží priateľ, vo Filónových dielach nenachádzame explicitné prepojenie týchto dvoch charakteristík.

Motiváciu k priateľstvu s Bohom vidí Filón v láske. V diele *O Abrahámovi* sa nachádza známa pasáž, kde sa hovorí o troch druhoch ľudí, ktorí sa rozlišujú podľa toho, z akého dôvodu hľadajú Boha.⁴³ Jednej skupine ľudí imponuje Božia kráľovská moc a slúžia mu zo strachu pred trestom. Druhých priťahuje jeho dobrotivosť a slúžia mu v nádeji na odmenu. Tretí uctievali Boha ako Jediné Bytie a slúžia mu z lásky. Všetci sú milí Bohu, ale Božími priateľmi sa stanú iba posledne menovaní.⁴⁴

2.5 Reciprocita – následok priateľstva

Ďalšie helenistické zmienky o priateľstve medzi božstvom a človekom reflektujú jeden zaujímavý následok tohto paradoxného spojenia – reciprocitu. Recipročný vzťah medzi Bohom a človekom, ktorý by mal charakterizovať priateľstvo, môžeme pozorovať v adaptácii spomenutého príslovia o spoločnom vlastníctve priateľov.

Diogenovi Kynikovi sa pripisuje vtipný sylogizmus, ktorý využíva aj slovnú hru s výrazom φίλος použitým raz adjektívne, raz substantívne (s rozdielom významu): Všetko patrí bohom – bohovia sú milí (φίλοι)

⁴¹ Porov. Dt 34,5.

⁴² Porov. FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, *De specialibus legibus* I,57.

⁴³ Filón túto myšlienku pravdepodobne prebral od rabinov a neskôr od neho ju prebrali mnohí kresťanskí autori. Porov. Andrew LOUTH, *The Origins of the Christian Mystical Tradition: From Plato to Denys*, Oxford: Clarendon Press, 1981, s. 23–24.

⁴⁴ Porov. FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, *De Abrahamo* 124–130, najmä 129.

mudrcom – veci priateľov (τῶν φίλων) sú spoločné → všetky veci patria mudrcom.⁴⁵

Tento výklad nachádzame – teraz už so všetkou vážnosťou – aj u židovského exegetu Filóna Alexandrijského v jeho *Živote Mojžiša*. O tom, že Mojžiša počas egyptských rán poslúchali živly, hovorí:

Nie je na tom nič udivujúce. Veď prorok bol nazvaný Božím priateľom a príslovie hovorí ‚veci priateľov sú spoločné‘. Z toho vyplýva, že v prípade potreby mohol mať podiel aj na jeho vlastníctve.⁴⁶

Mojžiš ako Boží priateľ teda získal isté Božie atribúty.

2.6 Zhrnutie

Mojžišov titul „Boží priateľ“ pochádza zo Septuaginty, kam sa pravdepodobne dostal vďaka helenistickej diskusii o priateľstve. Hoci Aristoteles vylučoval možnosť priateľstva u dvojice s nerovnakým spoločenským postavením, v helenizme sa predsa objavili názory, že v prípade vládcu a jeho verného služobníka by to nemuselo byť nemožné. Dôležité však je, aby sa zachovala παρρησία, úprimnosť, možnosť hovoriť s vládcom otvorene a prípadne s ním nesúhlasiť. Helenistický judaizmus tento model priateľstva aplikoval aj na vzťah s Bohom, aký mali patriarchovia Abrahám a Mojžiš, povestní svojimi dynamickými diskusiami s Najvyšším.

Psychologickým predpokladom vzťahu priateľstva pri nerovnakom spoločenskom postavení je prítomnosť slobody. Možnosť hovoriť s vládcom slobodne (παρρησία) je jedným z jej prejavov. Helenistický judaizmus ďalej neskúmal vzťah medzi slobodou a priateľstvom s Bohom, ale poukazuje na dve diametrálne odlišné podoby služby – otročenie Izraela faraónovi a Mojžišovo slúženie Bohu, ktoré je prejavom jeho veľkej slobody.

Ako explicitnú motiváciu priateľstva s Bohom Filón uvádza pravé poznanie Boha a lásku: človek sa stáva Božím priateľom, keď uctieva

⁴⁵ DIOGENES LAERTIOS 6,72. Citované podľa KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 169.

⁴⁶ FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, *De vita Mosis* 1,156.

Boha ako Jediné Bytie, a nie podľa jeho mocných prejavov, a slúži mu z lásky, nie zo strachu pred trestom či v nádeji na odmenu.

Pozoruhodným vedľajším produktom priateľstva človeka s Bohom je to, že človek takto získava isté Božie vlastnosti. Reciprocita, ktorá charakterizuje priateľstvo, sa totiž prejavuje aj v tomto prípade. Mojžiš vďaka svojmu priateľstvu s Bohom získal božskú vládu nad živlami, čo sa dalo pozorovať počas egyptských rán.

3. GREGOROVA INTERPRETÁCIA

Priateľstvo Mojžiša/človeka s Bohom Gregor uvádza na dôležitom mieste, v závere diela. Je zrejmé, že ho pokladal za jeden z konštitutívnych prvkov ľudskej dokonalosti. Žiaľ, nikde explicitne nepíše, v akom zmysle chápal tento vzťah. V nasledujúcej časti štúdie sa pozrieme na niekoľko miest, ktoré pokladáme za implicitne relevantné. Na základe ich analýzy sa pokúsime charakterizovať Gregorovo chápanie priateľstva Mojžiša/človeka s Bohom.

3.1 Epektáza a priateľstvo s Bohom

Ako sme už spomenuli, ústrednú pasáž *Života Mojžiša*⁴⁷ tvorí exegéza biblickej epizódy o zjavení Božej slávy Mojžišovi.⁴⁸ Gregor tu detailne prezentuje svoju myšlienku o neustálom postupe v poznávaní Boha (epektáza). Táto ľudská túžba a schopnosť neustáleho postupu je súčasťou Božieho obrazu v človeku – je obrazom Božej nekonečnosti.

Zmienka o priateľstve s Bohom v závere diela nadväzuje na túto ústrednú tému. Na prvý pohľad to čitateľom nemusí byť jasné, lebo Gregor o tom nehovorí explicitne. Ide však o exegézu tej istej biblickej pasáže.

Mojžiš je označený za Božieho priateľa v Ex 33,11. Potom nasleduje jeho veľmi slobodný otvorený rozhovor s Bohom, v ktorom Mojžiš orodoval za ľud a Pán zmenil svoje rozhodnutie (Ex 33,12–17). V úryvku zo *Života Mojžiša*, ktorý sme citovali v úvode, Gregor spomína túto časť

⁴⁷ Porov. Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II, 219–255.

⁴⁸ Porov. Ex 33,18–23.

epizódy. V biblickom texte však potom nasleduje druhá časť rozhovoru, kde si Mojžiš pýta zjavenie Božej slávy, ktoré – s istými obmedzeniami – aj dostane (Ex 33,18–23). To je práve tá pasáž, ktorá Gregora inšpirovala k centrálnemu výkladu o epektáze.

Mojžišovo priateľstvo s Bohom a téma epektázy teda vychádzajú z jednej biblickej epizódy. Gregor so svojou skvelou znalosťou Biblie si toho bol nepochybne vedomý. Možno nadväzoval aj na Filóna (porov. 2.3). Podobne ako sa Filón pozastavil nad Mojžišovou zdanlivou bezochybnosťou, keď na Boha používa podmienkové súvetie a zákaz, aj Gregor žasne nad Mojžišovou „opovážlivosťou“, keď si pýta nové zjavenie:

Ten, ktorý prešiel cez tieto vznešené stupne a dostal sa do takej veľkej výšky, ešte stále planie túžbou, nenásytne si pýta viac a dychtí po tom, čoho mal vždy dostať! Žiada a prosí Boha, aby sa mu zjavil (akoby to ešte nedostal!) – a to nie iba čiastočne, ale v celej svojej nádhere.⁴⁹

Obe časti Gregorovej rozpravy spája aj jeho vysvetlenie, že to človeka motivuje k takémuto správaniu, je láska. Pri výklade o epektáze⁵⁰ používa erotickú terminológiu, ktorá vyjadruje existenciálnu hĺbku:

Nazdávam sa, že Mojžiša k tejto žiadosti viedlo to, že jeho duša sa upínala náklonnosťou akejsi hlbokej lásky (ἐρωτικῇ τινι διαθέσει) k tomu, čo je krásne svojou prirodzenosťou. Nádej ju neprestávala ťahať od tej krásy, ktorú už zakúsila, k tej, ktorá ešte zostávala, a prostredníctvom toho, čo je vždy viditeľné, v nej neustále podnecovala túžbu po tom, čo bolo ešte skryté. Preto vrúcny milovník (ἐραστής) krásy prijíma to, čo sa mu stále ukazuje, ako obraz toho, čo si skutočne žiada, a túži získať samotnú jeho predlohu.⁵¹

V závere diela za tú najlepšiu motiváciu pokladá priateľstvo s Bohom:

Skutočná dokonalosť nespočíva v tom, že sa nerestnému životu vyhýbame zo strachu pred trestom, akoby sme boli otroci, ani v tom, že konáme dobro v nádeji na odmenu, akoby sme so zništým a vypočítavým úmyslom chceli kupčiť s cnostným životom, ale v tom, že sa povznesieme nad to všetko, dokonca aj nad to, o čom na základe prisľúbení vieme, že nás v budúcnosti očakáva, a za jedínú vec, ktorej sa treba báť, budeme pokladať stratu Božieho priateľstva (τὸ τῆς φιλίας τοῦ Θεοῦ

⁴⁹ Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,230.

⁵⁰ To, že hybnou silou epektázy je láska, je známa vec a iste sa pri nej nemusíme dlhšie zdržiavať. Základnú literatúru porov. PANCZOVÁ, „Božie Vtelenie a obnovenie Božieho obrazu v človeku,“ s. 23, poznámka 1.

⁵¹ Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,231.

ἐκπεσεῖν) a za jediné drahú a pre nás vzácnu vec budeme považovať možnosť stať sa Božími priateľmi (τὸ φίλον γενέσθαι Θεῷ). V tom spočíva – aspoň v mojom chápaní – životná dokonalosť.⁵²

Môžeme teda zhrnúť: Mojžišov vzťah k Bohu charakterizuje to, že sa na ceste poznávania Boha nikdy nezastavuje. Takéto správanie sa môže javiť „bezočivosť“ či „opovázlivosť“, lebo je spojené s istou asertivitou. Jeho motiváciou je však láska, ktorá človeku nedovolí zastať a ustrnúť na polceste. Prechod od erotickej terminológie, ktorá vyjadrovala jednostrannú emóciu, k priateľstvu zdôrazňuje, že prinajmenšom v záverečných štádiách ide o recipročný vzťah.⁵³ K podobám tejto reciprocit sa dostaneme v nasledujúcom výklade.

3.2 Sloboda a služba

Pozrime sa teraz na tému slobody, ktorá je jedným z predpokladov priateľstva človeka s Bohom. V predchádzajúcej časti (porov. 2.4) sme uviedli, že hoci prechod od otroctva k slobode je veľká téma Exodu a dá sa pozorovať na mnohých úrovniach – aj na vzťahu Mojžiša a Izraela k Bohu –, helenistický judaizmus ju predsa nerozvíjal. No Filón poukázal na dve diametrálne odlišné podoby služby – otročenie Izraela faraónovi a Mojžišovo slobodné slúženie Bohu.

V Gregorovej argumentácii má ľudská sloboda popredné miesto, lebo je to dôležitá súčasť Božieho obrazu v človeku a navyše úzko súvisí s jeho ďalšími prvkami – racionalitou a ovládaním vášní. Egypt a faraón pre Gregora symbolizujú iracionálne sily v ľudskej duši. V prvej časti II. knihy *Života Mojžiša*⁵⁴ sme videli Mojžišov zápas s týmito silami, ktorý sa skončil Mojžišovým víťazstvom.⁵⁵ V druhej časti prichádza na scénu

⁵² Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,320.

⁵³ Erotický vzťah môže byť obojstranný, ale nemusí, zatiaľ čo pri priateľstve je reciprocita povinná vlastnosť – nie je možné byť niečím priateľom, ak dotýčný nie je zároveň naším priateľom. Porov. KONSTAN, *Friendship in the Classical World*, s. 53; David KONSTAN, *The Emotions of the Ancient Greeks: Studies in Aristotle and Classical Literature*, Toronto – Buffalo – London: Toronto University Press, 2006, s. 172–173.

⁵⁴ O členení diela *Život Mojžiša* porov. PANCZOVÁ, „Božie Vtelenie a obnovenie Božieho obrazu v človeku“, s. 25–27.

⁵⁵ Porov. PANCZOVÁ, „Racionalita ako základ duchovného rozvoja“.

Izrael, vedľajší hlavný hrdina *Života Mojžiša*.⁵⁶ Jeho utrpenie v egyptskom otroctve symbolizuje duševné trápenie spôsobené otročením vášňam, ale Izrael prijíma Božie povolanie k slobode a vydáva sa na dlhú cestu. Tá je síce poznamenaná mnohými pádmi, lebo Izrael spočiatku nevláda náročné požiadavky života v slobode, ale nakoniec dosiahne harmóniu a rovnováhu na Kráľovskej ceste a smeruje do Zasľúbenej krajiny.⁵⁷

Mojžiš od doby v Madiáne až do konca svojho života na rozdiel od Izraela netrpí, lebo je slobodný. Vzápätí potom, ako je nám Mojžiš predstavený ako suverénny vládca nad iracionálnymi hnutiami svojej duše,⁵⁸ v horiacom kríku sa mu zjavuje Boh ako Pravé Bytie a Mojžiš dostáva príkaz zobrať si sandále z nôh, čiže zbaviť sa „kože“, ktorá od spáchania prvého hriechu zakrýva Boží obraz v človeku.⁵⁹ Mojžiš vo svojej práve získanej slobode túto výzvu prijal. V závere diela sa hovorí o tom, ako úspešne ju splnil:

Vystúpil nahor, na samotné temeno vrchu a (...) svoje dielo nie ukončil, ale pokračoval. Čo vlastne o tom hovorí zaznamenané podanie? Toto: „Pánov služobník Mojžiš zomrel podľa Božieho príkazu a nikto sa nedozvedel o jeho hrobe. Jeho oči sa nezatemnili a jeho tvár sa neporušila.“⁶⁰ Z toho môžeme pochopiť, že po vykonaní takých veľkolepých činov bol Mojžiš uznaný za hodného tohto vznešeného mena, teda aby bol nazvaný Božím služobníkom. A to je to isté ako povedať, že sa stal najväčším zo všetkých. Bohu totiž môže slúžiť jedine ten, kto prevyšil všetko ostatné v stvorení sveta.⁶¹

Naše rozprávanie uvádza (...) znak tejto služby – to, že jeho oči sa nezatemnili a jeho tvár sa neporušila. Veď ako by sa oči, ktoré sú stále vo svetle, mohli zatemniť, keď im je tma cudzia? A ten, kto celý svoj život konal skutky neporušiteľnosti, iste nemôže mať ani na sebe nijaké znaky porušenia. Ten totiž, kto sa naozaj stal Božím obrazom a nijako sa od neho neodchýlil, nesie na sebe vyrazené znamenia Božej podoby. Svojím vzhľadom sa vo všetkom zhoduje s predlohou, lebo jeho dušu ozdobuje neporušiteľnosť, nepremenlivosť a nedotknuteľnosť akýmkoľvek zlom.⁶²

⁵⁶ Porov. PANCZOVÁ, „Oslobodenie Izraela z Egypta,“ s. 96–97.

⁵⁷ Podrobnejšie porov. PANCZOVÁ, „Putovanie Izraela a obnovenie Božieho obrazu v človeku.“

⁵⁸ Porov. Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,18.

⁵⁹ Porov. Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,19–22; PANCZOVÁ, „Oslobodenie Izraela z Egypta,“ s. 94–96.

⁶⁰ Porov. Dt 34,5–8.

⁶¹ Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,313–314.

⁶² Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,318.

Mojžiš sa vo svojej slobode rozhodol poslúchnuť Božiu výzvu, aby v sebe obnovil Boží obraz, a keď sa mu to nakoniec podarilo, preukázal sa ako ozajstný Boží služobník (οἰκέτης). Aj Gregor teda – podobne ako Filón – pracuje s protikladom služby faraónovi, ktorá znamená otročenie vášňam a pokrivenie človeka, a služby Bohu, ktorá znamená slobodu, lebo obnovuje Boží obraz v človeku.

U Gregora však nachádzame isté prepojenie tohto myšlienkového prúdu s témou priateľstva s Bohom. V závere *Života Mojžiša* totiž Gregor prezentuje svojho hrdinu ako Božieho služobníka a zároveň ako Božieho priateľa. Podľa všetkého to nie je iba náhodná okolnosť, hoci Gregor to explicitne nijako nerozvíja – aspoň nie v tomto diele. No v jednej zo svojich kázni uvádza túto súvislosť: Na počiatku bol človek Božím priateľom, ale prvým hriechom, neposlušnosťou, sa stal jeho nepriateľom. Cesta k znovuoobnoveniu priateľstva vedie cez poslušnosť.⁶³

Do pôvodného Božieho obrazu, o ktorý ľudstvo prišlo prvým pádom, teda patrilo aj priateľstvo človeka s Bohom. Postupným obnovovaním Božieho obrazu, čo je náplňou duchovného snaženia, človek znovu získava svoje pôvodné vlastnosti. A ruka v ruke so slobodou, racionalitou, vládou nad vášňami a neustálym poznávaním Boha sa – takpovediac automaticky – stáva aj Božím priateľom.

Mojžiš poslúchol Boží príkaz a obnovil v sebe Boží obraz. Tým sa preukázal ako Boží služobník a zároveň sa stal Božím priateľom.

3.3 Reciprocita priateľstva

Pri procese obnovovania Božieho obrazu človek postupne získava isté božské vlastnosti. Na duševnej úrovni sa prejavuje racionalita, slobodná vôľa a neprítomnosť vášní. Na duchovnej úrovni je to neustále poznávanie Boha, ktoré sa nikdy nekončí a ktorým sa človek podobá Božej nekonečnosti. V prípade Mojžiša sa pôvodné božské vlastnosti človeka

⁶³ GREGOR Z NYSSY, *In illud Tunc et ipse* (GNO III,2, 27, 13–15): οἱ δὲ διὰ τῆς παρακοῆς ἐχθροὶ τοῦ θεοῦ κληθέντες, οὗτοι διὰ τῆς ὑποταγῆς φίλοι κυρίου γενήσονται. Porov. Rim 5,10. Tu sa Gregor odkláňa od gréckej filozofickej tradície o priateľstve. Rezonuje tu skôr Ježišov výrok „Ste moji priatelia, ak robíte, čo vám prikazujem“ (Jn 15,14) a podobné vyjadrenia adresované učeníkom. Porov. Lukas VISCHER, „Das Problem der Freundschaft bei den Kirchenvätern: Basilius der Grosse, Gregor von Nazianz und Chrysostomus,“ *Theologische Zeitschrift* 9 (1953): 173–200 [o tomto 174].

– neporušiteľnosť a nepremenlivosť – prejavili aj na tele: hoci zomrel, jeho telo javilo známky neporušenosti.

Filón pripisoval fakt, že Mojžiš získal niektoré Božie vlastnosti, jeho priateľstvu s Bohom (porov. 2.5) – presnejšie tomu, že dôležitou charakteristickou črtou priateľstva je vzájomnosť, reciprocita. Gregorova argumentácia má iný základ. Vychádza z myšlienky o pripodobňovaní sa k Bohu, ktorá je kappadóckym variantom učenia o zbožštení človeka vďaka Božiemu vteleniu:⁶⁴

(Boh sa stal človekom), aby tým, že sa stal takým, akí sme my, mohol nás urobiť takými, aký je on.⁶⁵

V diele *Život Mojžiša* však nachádzame jeden zaujímavý prvok reciprocity medzi Bohom a Mojžišom, ktorý Gregor explicitne dáva do súvisu s ich priateľstvom. V priebehu celého spisu je reč o tom, ako Mojžiš/človek poznáva Boha, ale na záver sa vzťah obracia – Mojžiš/človek je poznaný Bohom.⁶⁶ Pripomeňme časť citátu⁶⁷ uvedeného v úvode:

A kto by mohol byť pre nás dôveryhodnejším svedkom toho, že Mojžiš dosiahol najvyššiu možnú dokonalosť, ako Boží hlas, ktorý mu povedal: „Poznám ťa lepšie ako všetkých ostatných“?⁶⁸ Alebo to, že sám Boh ho nazýval svojím priateľom?⁶⁹

⁶⁴ Porov. Norman RUSSELL, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 108; Hubert MERKI, Ὁμοίωσις θεῷ: Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa, Fribourg in der Schweiz: Paulusverl., 1952; David L. BALÁS, Μετουσία Θεοῦ: Man's Participation in God's Perfections according to Saint Gregory of Nyssa, Roma: Pontificium Institutum S. Anselmi, 1966.

⁶⁵ GREGOR Z NYSSY, *Antirrheticus adversus Apollinarium* (GNO III/1, 146): ἵνα ἐκ τοῦ γενέσθαι οἷος ἡμεῖς ἡμᾶς ποιῇσι οἷος ἐκεῖνος.

⁶⁶ Porov. Markéta BENDOVÁ, *Interpretace Mojžišova života podle Řehoře z Nyssy v návaznosti na myšlení Filóna Alexandrijského*, Disertační práce, Praha: Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2018, s. 129–130 (zatiaľ nepublikované).

⁶⁷ Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,319.

⁶⁸ Porov. Ex 33,12.17 (LXX): οἶδα σε παρὰ πάντας. V Gregorovej parafráze: ἔγνωσεν σε παρὰ πάντας. Aj na konci Pentateuchu sa Mojžišov výnimočný vzťah s Bohom označuje týmto slovom: „V Izraeli viac nepovstal prorok ako Mojžiš, ktorého Pán poznal tvárou v tvár“ (Dt 34,10: καὶ οὐκ ἀνέστη ἐτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ ὡς Μωϋσῆς, ὃν ἔγνω κύριος αὐτὸν πρόσωπον κατὰ πρόσωπον).

⁶⁹ Porov. Ex 33,11 (LXX).

Gregor vyzýva aj adresáta spisu k postupu, ktorý povedie k podobnému výsledku:

Kedže sme chceli zistiť, v čom spočíva dokonalosť cnostného spôsobu života, a keďže v tom, čo sme napísali, možno nájsť odpoveď, teraz nastala chvíľa, môj drahý, aby si sa obrátil k tomuto vzoru a aby si to, čo si uvidel prostredníctvom duchovného preneseného výkladu udalostí uvedených v rozprávaní, prevzal do svojho vlastného života, *aby ťa Boh poznal a aby si bol jeho priateľom*.⁷⁰

Isteže nejde o zmenu na Božej strane, ale na strane človeka – človek sa na konci života stáva niekým, kto môže byť poznaný Bohom. Ale čo to znamená, Gregor, žiaľ, nijako explicitne nevysvetľuje. No niečo azda naznačuje paralela medzi dvoma procesmi, ktoré sú v centre jeho pozornosti v diele *Život Mojžiša*.

Na ceste poznávania Boha sa človek postupne zbavuje rôznych faľošných predstáv o Bohu – toho, čo vyzerá ako Boh, ale nie je to Boh. Podobným procesom prechádza aj človek, ktorý v sebe obnovuje Boží obraz – postupne sa zbavuje istých „ľudských“ charakteristík, ktoré nepatria k Božiemu obrazu v človeku. Na jednej strane človek okresáva svoje predstavy o Bohu, na druhej strane okresáva svoju „ľudskosť“, aby v sebe obnovil svoje pravé ja. Môžeme azda predpokladať, že medzi týmito dvoma procesmi je recipročný vzťah. Ako sa vynára pravý Boh, tak sa vynára pravý človek.⁷¹

ZÁVER

Mojžišov titul „Boží priateľ“ pochádza zo Septuaginty (Ex 33,11). Biblický text, ktorý bezprostredne nasleduje, hovorí o odvážnom rozhovore s Bohom, v ktorom sa Mojžiš zastáva Izraela a dosahuje zmenu Božieho

⁷⁰ Sv. GREGOR Z NYSSY, *Život Mojžiša* II,320.

⁷¹ Motiváciou človeka na ceste poznávania Boha je láska. Ukázali sme (porov. 3.1), že u Gregora je viditeľný posun od jej erotickej podoby k priateľstvu. To znamená, že prinajmenšom v záverečných štádiách ide o recipročný vzťah. Medzi modelom lásky a modelom poznania teda existuje istá paralela – jednostranná láska/poznávanie sa postupne transformuje na recipročný vzťah. Prepojenie oboch modelov by sme mohli vidieť aj v súvislosti v biblickým veršom 1 Kor 8,2: „ak niekto miluje Boha, je Bohom poznaný“. Gregor však potenciál tohto verša vôbec nevyužíva – ani v diele *Život Mojžiša*, ani vo *Výklade Veľpiesne*.

rozhodnutia (Ex 33,12–17). Táto súvislosť, ktorá bola paralelou súdobej diskusie o možnosti priateľstva vládcu a jeho verného služobníka, pravdepodobne aj prekladateľa viedla k voľbe výrazu „priateľ“. Helenistický judaizmus, ako ho poznáme z diela Filóna Alexandrijského, ďalej rozvíjal úvahy o priateľstve človeka s Bohom. Isté reflexie tohto prúdu nachádzame aj u Gregora z Nyssy, ktorý v závere *Života Mojžiša* prezentuje svojho hrdinu, predstaviteľa najvyššej ľudskej dokonalosti, práve ako „Božieho priateľa“.

V Gregorovom podaní je však myšlienka o priateľstve človeka s Bohom sekundárne zapojená do jeho hlavného prúdu argumentácie – do rozpravy o tom, že ľudská dokonalosť spočíva v obnovení Božieho obrazu v človeku. Tento proces sa deje postupne a na mnohých úrovniach – duchovnej, duševnej aj telesnej.

(1) V ústrednej pasáži *Života Mojžiša* (II,219–255) Gregor na pozadí biblickej epizódy o tom, ako Mojžiš žiadal o zjavenie Božej slávy a aj ho čiastočne dostal (Ex 33,18–23), podrobne rozobral dôležitý aspekt duchovnej stránky Božieho obrazu v človeku: vrchol dokonalosti predstavuje neustály postup človeka v poznávaní Boha. Neustály postup (epektáza) je obrazom Božej nekonečnosti.

Zmienka o priateľstve Mojžiša s Bohom v závere diela (*Život Mojžiša* II,319) úzko nadväzuje na ústrednú tému o epektáze. Vychádza sa totiž z exegézy jednej biblickej pasáže – Mojžiš, Boží priateľ, má dlhý a dôverný rozhovor s Bohom. V prvej časti robí úspešný nátlak na Boha, aby zmenil svoje rozhodnutie ohľadom Izraela (Ex 33,12–17), v druhej časti trochu menej úspešne si žiada zjavenie Božej slávy (Ex 33,18–23).

Obe časti Gregorovej rozpravy spája nielen biblická epizóda, ale aj jeho vysvetlenie, že to, čo človeka motivuje k nasledovaniu Boha, je láska. Pri výklade o epektáze autor používa erotickú terminológiu (*Život Mojžiša* II,231). V závere diela za tú najlepšiu motiváciu pokladá priateľstvo s Bohom (*Život Mojžiša* II,320). Terminologický prechod od erotickej lásky k priateľstvu zdôrazňuje, že prinajmenšom v záverečných štádiách ide o recipročný vzťah.

(2) Ďalšou dôležitou charakteristikou Božieho obrazu v človeku, ktorej Gregor venuje veľkú pozornosť, je sloboda. V celom diele pracuje so symbolickým protikladom služby faraónovi, ktorá znamená otročenie vášňam, a služby Bohu, ktorá znamená slobodu. Mojžiš reprezentuje toto paradoxné spojenie služby a slobody. Vo svojej slobode sa rozhodol poslúchnuť Božiu výzvu, aby v sebe obnovil Boží obraz, a keď

sa mu to nakoniec podarilo, preukázal sa ako ozajstný Boží služobník. Tým sa však stal aj Božím priateľom, pretože priateľstvo s Bohom bolo súčasťou pôvodného Božieho obrazu v človeku a pri jeho obnovení sa znova objavuje.

(3) Pri procese obnovovania Božieho obrazu človek postupne získava isté božské vlastnosti. To by sa dalo vidieť ako následok priateľstva človeka s Bohom, keďže reciprocita je dôležitou charakteristickou črtou priateľstva. No Gregorova argumentácia v zásade vychádza z učenia o zbožštení človeka vďaka Božiemu vteleniu. Vo vzťahu Mojžiša a Boha však predsa nachádzame jeden zaujímavý prvok reciprocity medzi nimi, ktorý Gregor explicitne dáva do súvisu s ich priateľstvom – poznávanie.

V priebehu celého spisu je reč o tom, ako Mojžiš/človek poznáva Boha, ale na záver sa vzťah obracia – Mojžiš/človek je poznaný Bohom. Pravdepodobne tu ide o recipročný vzťah medzi dvoma procesmi v človeku, ktoré sú v centre Gregorovej pozornosti v diele *Život Mojžiša*. Mojžiš postupne poznáva Boha a zbavuje sa rôznych falošných predstáv o ňom. Zároveň v sebe obnovuje Boží obraz a zbavuje sa toho, čo k nemu nepatrí. Ako Mojžiš poznáva pravého Boha, tak sa mení na pravého človeka.

Moses – God's Friend: a Friendship between a Human and God as the Ultimate in Spiritual Development (Gregory of Nyssa, *Life of Moses* II,319–321)

Keywords: Ex 33,11 (LXX); Friendship with God; Epectasis; Freedom; Image of God in Humans

Abstract: At the end of the *Life of Moses* Gregory of Nyssa presents his hero under the biblical title "God's friend" (Ex 33:11 LXX). The Hellenistic idea about friendship between a human and God is delicately linked with the argumentation that human perfection consists in the renewal of God's image in a human. (1) The friendship of Moses and God is connected with Gregory's central exposition on epectasis: both themes are derived from the exegesis of one biblical episode (Ex 33:12–23) and are also connected with the explanation that the motivation is love. (2) Friendship with God formed part of the original image of God in humans. So when Moses renewed God's image in him, he automatically became God's friend. (3) Friendship is characterized by reciprocity. In the relationship between Moses and God Gregory sees it in the process of cognition. Moses/a human gets to know God and in the end he/she is known by God. What is meant here is probably the recipro-

cal relationship between two processes in a human: getting to know the true God and changing into a true human being (renewal of God's image).

Mgr. Helena Panczová, PhD.
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava,
Slovensko
helena.panczova@gmail.com